

Soyut ve Somut Bağlamıyla Adalet Kavramı ve Toplumsal Yaşam Açısından Önemi

Ahmet GÜRBÜZ¹

Özet

Hukukun norm, toplumsal olgu ve etik değer yani adalet öğelerinden oluştuğu; adalet etik değerinin bu oluşum içerisinde öncelik ve üstünlüğe sahip olduğu gerçeğinde hiç kuşku yoktur. Hukuk bir bakıma adalete yönelik bulunan, en son ve nihai amacı adaleti sağlamak olan, idesi ve ideali ‘adalet’ olan, bir toplumsal yaşam sistematigi bütünüdür. Hukukun ideal ya da olması gerekene ilişkin temel ögesi olan ‘adalet’ kavramı ise, bir yandan böylece hukukun nihai amacı ve ereği olmakla, ‘hukuksal bir değer’ olma özelliğinden; diğer yandan ise, sübjektif (kişisel) ‘adaletseverlik duygusu’ anlamında, ‘ahlâksal (etik) değerler’ alanına ilişkin bulunmaktadır.

Adaletin, nedensellik bağıntısı doğrultusunda, bir doğa olayındaki gibi doğal bir zorunlulukla gerçekleşmesi söz konusu olmaz. Dolayısıyla, adalete, doğada belli koşullar içerisinde zorunluluk sonucu gerçekleşen bir olaya güvenildiği gibi güvenilmesi de olanaklı değildir. Bütün bu nedenlerle, adaletin gerçekleştirilmeyi insanlardan beklediği anlaşılabilir. Dolayısıyla bu bağlamda adalet ilkesinin daha somut, açık ve benzer yardımcı ilkelerle açıklığa kavuşturulması, desteklenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Hukuk felsefesinin en önemli özelliği, adalet

düşüncesi ışığı altında hukuku değerlendiren bir bilim olması; adalet kavramının nitelik, içerik ve kapsamını, adalete uygun davranışın ne olduğunu sağlıklı bir biçimde araştırma ödevinde olmasıdır.

Hukukta adaletin bulunabilmesi için ve adaletin hukuk eliyle gerçekleştirilebilmesi için, çağın ideallerinin, başka bir deyimle evrensel hukuksal değerlerin formüle edilmesi gerekir. Eğer toplumsal, politik ve hukuksal idealler formüle edilmezse adaletin gerçekleştirilmesi olanaksızlaşır. Bu idealler moral idealler olduğundan, böylece aynı zamanda hukuk etiğe bağlanmış olmaktadır. Bütün bunlardan sonra, “evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin” soyut adalet düşüncesinin içeriğini oluşturdukları; bu evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin, bir yandan nesnel ve soyut etik değerlere dayanmakla aynı zamanda kendilerinin de nesnel ve soyut bir boyutlarının bulunduğu, diğer yandan ise, bunların somut içeriksel öğelerinin ayrıntılarının oluşması açısından somut koşullara bağlı oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: hukuk bilimi, adalet kavramı, hukukun değer boyutu, etik değerler, evrensel hukuk değerleri ve ilkeleri

1 Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-Posta: agurbuz@bingol.edu.tr

I- GİRİŞ

Hukukun norm, toplumsal olgu ve etik değer yani adalet öğelerinden oluştuğu; adalet etik değerinin bu oluşum içerisinde öncelik ve üstünlüğe sahip olduğu gerçeğinde hiç kuşku yoktur. Bu nedenle hukukun varlık bütününde sadece “çıkarlar çatışması”, sadece dışa dönük bir pozitivite ya da sadece ussal bir yapı görenlerin, hukuku “cansız ve ruhsuz bir iskelet, bir mekanizma”² niteliğine sokmuş oldukları söylenebilir. Çünkü hukukun varlık bütününde, bütün varoluşsal gerçekliği ve ideyi bir oluş bütünselliği çerçevesinde algılamak gerekir. Hukuk çok yönlü bir bütünlük olduğundan dolayı, onun taşıdığı amaçlar, “araçsal amaçlar”dan başlayarak “yüksek ve ereksel amaçlar”a doğru uzanan bütünsel bir oluşum görüntüsü sunar. “Araçsal amaçlar”a, doğrudan doğruya insan yaşamından kaynaklanmaları nedeniyle, “deneysel amaçlar” denmesi de olanaklıdır. “Yüksek ve ereksel amaçlar”a gelince, bunlar, deneysel amaçların kendilerine göre uyumlulaştırılıp belirlendiği adalet etik değerini ve onun bir gereği olarak varlık kazanan eşitlik, özgürlük gibi diğer etik değerleri deyimler.

Taşıdıkları amaç açısından hukuk ile insanın toplumsal yaşamının bir özdeşliği yansıttığı söylenebilir. Hukuk,

sürekli akış içerisinde olan özdeksel yaşam ile insanlık değerleri arasında yer alan bir ortamdır. Bu ortamda toplumsal yaşam ile insanlık değerleri karşılaşır; tarihsel süreç içerisinde değişen hukuksal içerik ile hukukun sürekli aynı kalan evrensel yönü aynı zaman kesiti içerisinde varlığını duyumsatır.³

Hukuk bir bakıma adalete yönelik bulunan, en son ve nihai amacı adaleti sağlamak olan, idesi ve ideali ‘adalet’ olan, bir toplumsal yaşam sistematığı bütünüdür. Hukukun ideal ya da olması gerekene ilişkin temel ögesi olan ‘adalet’ kavramı ise, bir yandan böylece hukukun nihai amacı ve ereği olmakla, ‘hukuksal bir değer’ olma özelliğindedir; diğer yandan ise, sübjektif (kişisel) ‘adaletseverlik duygusu’ anlamında, ‘ahlâksal (etik) değerler’ alanına ilişkin bulunmaktadır.⁴ ‘Adaletseverlik, yardımseverlik, dürüstlük, iyiniyet vb.’ ahlâksal değerlerin en temel özellikleri ise, tüm zaman ve mekân koşullarında tüm insanları kesin olarak bağlayıcı olmalarıdır.⁵ Hangi zaman ve mekânda, hangi koşulda, hangi özellik ve nitelikte olursa olsun tüm insanlar, ahlâksal değerlerin bağlayıcı buyruklarını bilmek, içselleştirmek ve yaşantılamak sorumluluğundadırlar çünkü.

2 Orhan Münir ÇAĞIL, *Hukuk Başlangıcı Dersleri (Birinci Kitap)*, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul, 1963, s. 17.

3 ÇAĞIL, 1963, s. 345; Rudolf STAMMLER, *The Theory of Justice* (çev. Isaac Husik), Rothman Reprints, inc. New York, 1969, s. 43.

4 İBN MESERRE, *el-Münteka*, Müttakilerin Yolu, İstanbul, 1999, s. 20-21.

5 Vecdi ARAL, *İnsan ve Mutlu Yaşam*, İstanbul, 1992, s. 101.

II- SOYUT VE SOMUT BAĞ- LAMIYLA ADALET KAVRAMI

Adalet, soyut/formel anlamda, tıpkı Kant'ın kategorik emperatifleri gibi içi boş bir kategoriye deyimler ve bu anlamda, bütün toplumsal erdemlerin en eskisi olup hiçbir biçimde yeniden tanımlanmaya gereksinme duymaz. Adalet kavramının temelinde yatan düşünce, burada değerli bir şey olarak benimsenen ve bütün insanlarda ortak bir yeti olan evrensel insan gizilgücü'dür. Soyut adalet düşüncesinin insanlık tarihindeki en önemli ve olumlu işlevinin, bireyi ve insan topluluklarını haklı saydıkları şey uğruna savaşım vermeye yöneltmek biçiminde, toplumsal yaşamda büyük bir etkinliğe sahip olması olduğu söylenebilir. Adalet, başlıca hukuk kavramı olarak en önde gelen hukuksal değer; gerçek, iyi, güzel gibi, kendi üzerine temellenmiş olarak, daha yüksek değerlerden çıkmayan genel bir değerdir.

Soyut/formel anlamda, yani içi boş bir kategori olarak adalet kavramı tüm insanlık tarihi boyunca gündemde kalmış olmakla birlikte; formel adaletle somut anlamda adalet arasında bir ilişkinin olduğu, başka bir deyimle, formel adalet düşüncesinin belli uzay-zaman koşullarında içerik kazanması gereği ortadadır. Bu bağlamda, adalet düşüncesinin somut içerikleriyle ilgili olarak yapılan tartışmaların soyut/formel adalet ile somut adalet arasındaki boşluğun giderilmesinde önemli işlevler gördüğü vurgulanmak gerekir. Hu-

kukun son amacı olan adalet, bir değer olarak nesnel bir özellik taşımakla birlikte, somut tarihsellik ve toplumsallık boyutlarında, belirli zaman-mekân bağlamında gerçekleşeceği için, toplumsal yaşam gerçekliğinde sınırlarını bulur ve ayrıntılarının uygulanmasında bir görevlilik söz konusu olur.

Adalet düşüncesinin bu iki boyutunun birbirinden ayırt edilerek, aynı zamanda bir bütünsellik içerisinde algılanması çok büyük önem taşımaktadır: Adalet bir erdem olarak zamana ve duruma göre değişen ve hiçbir kural yaratmayan ikircimli bir şey değildir. Tüm olanaklı deneyim nesnelere örnekler olarak işlev görebilirler ve bu bağlamda adalet, içeriği salt anlamda tüm ayrıntılarıyla belirlenmiş bir şey de değildir. Bu durum, yani bir erdem olarak adalet kavramının içeriğinin tüm ayrıntılarıyla belirlenmiş bir olgu olmaması durumu, adalet düşüncesinin bir kuruntu olduğunu tanıtlamaz. Hukukun her yer ve dönemde gerçekleştirilmeyi erek edindiği temel amacının varlığı unutulmamalıdır ve bu amaç adalettir. Eğer hukukun her zaman adaleti gerçekleştirilmeyi kendisine erek olarak edindiğini söylersek, birçok toplumda çatışan ve belirsiz değer sistemlerini ele almak yerine, evrensel olarak adalet kavramından yola çıkarak hukuka yaklaşabiliriz. Bu çerçevede belli toplumların değer sistemleri, evrensel adaletin belli uzay ve zaman koşulları altında ortaya çıkan görünümleri olarak değerlendirilecektir.⁶

6 Dennis LLOYD, *The Idea of Law*, Penguin Books, Baltimore-Maryland, 1964, s. 116.

Hukukta adaletin bulunabilmesi için ve adaletin hukuk eliyle gerçekleştirilebilmesi için, çağın ideallerinin, başka bir deyimle evrensel hukuksal değerlerin formüle edilmesi gerekir. Eğer toplumsal, politik ve hukuksal idealler formüle edilmezse adaletin gerçekleştirilmesi olanaksızlaşır. Bu idealler moral idealler olduğundan, böylece aynı zamanda hukuk etiğe bağlanmış olmaktadır. Hukuk temel olarak adaleti istemektir; adalet ise, kimsenin adına sanına bakmadan yargılamayı, herkesi aynı ölçüyle ölçmeyi gerektirir. Yasalar adalet istemini bilinçli olarak yadsıyorsa, bu yasaların geçerliği yoktur ve bu durumda hukukçular, bu yasaların hukuksallık özelliğinin bulunmadığını açıklamak yükümlülüğündendirler.⁷ Hukuk, adalete yönelik bir toplumsal yaşam düzeni olmakla; adaleti gerçekleştirmek, düzen kurmak ve toplumsal gereksinimleri karşılamak gibi değişik amaçlara sahip bulunmaktadır. Hukukun bu amaçları aynı yönde olmadıklarından dolayı; aralarında çelişik, tümü hukukun niteliği gereği ve aynı zamanda geçerli olduğu için çatışık ilişkiler söz konusu olabilir. Hukukun işlevleri arasındaki bu çatışkılar hukukun niteliği gereği ortaya çıktığından dolayı, yapılması gereken şey, bu amaçlar arasında bir uyum sağlamak ve adaletin bu amaçlar arasında, hukukun temel amacı adaleti gerçekleştirmek olduğundan, bir üstünlük taşıdığını

unutmamaktır. Hukuktan daha geniş bir içeriğe sahip olan adalet kavramı hukukun son amaç ve özünü, özlerinin en yücesini oluşturur ve böylece insan onuruna yaraşır bir hukuk düzeni tüm insanlığın son ereği olarak karşımıza çıkar.

Adalet düşüncesi, kişilerin temel haklarının korunması ve somut koşullarda gereklerinin, sürekli bir biçimde ülkeler ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesi istemi olarak ifade edilebilir. Bu belirleme ışığı altında, adalet, bir üst ilke olarak karşımıza çıkmakta; toplumsal ve politik ilişkilerin düzenlenmesini belirleyen ilkeleri, her tarihsel zaman dilimi içerisindeki somut koşullara insan hakları düşüncesi ışığında bakarak türetmeyi istemektedir. Böylece adalet, insan haklarının ülkeler ve dünya düzeyinde korunmasını gerektirmektedir. Bunun nedeni, insan haklarının kişilerin insancıl yaşam olanaklarının gerçekleştirilebilirliğinin genel koşullarını dile getiriyor olmasıdır.⁸

İnsan hakları, herkesin salt insan olarak sahip olduğu haklar olup, tarihsel ve kültürel özgüllükle bağdaşan bir temelde evrenseldirler. İnsan doğasının kültürel bakımdan çeşitliliği, insan haklarında kültüre göre önemli değişmelere izin verdiği gibi, bunu gerekli de kılar. Ne var ki bütün haklar sadece kültürel olarak belirlenmiş

7 Gustav RADBRUCH, "Beş Dakika Hukuk Felsefesi" (çev. Hayrettin Ökçesiz), *HFSA 2. Kitap*, İstanbul, 1995, s. 7-8.

8 İoanna KUÇURADİ, "Adalet Kavramı", (ed. Adnan Güriz) *Adalet Kavramı*, Ankara, 1994, s. 27-33, s. 31.

toplumsal kurallara dayansaydı, kişinin salt insan olduğu için sahip olduğu hiçbir hak var olamazdı. İnsan hakları tekil olarak “özünde tartışılabilir kavramlar”a benzerler; bu kavramların anlamına ilişkin sağlam ama oldukça genel bir uzlaşma var olmakla birlikte, yorumlanmaları açısından aynı ölçüde önemli ve çözümsüz bir anlaşmazlık söz konusudur. Bu gibi durumlarda kültür, yorumların seçilmesi için tutarlı ve savunulabilir bir oluşum işlevini görür. Ne var ki farklılıkların benimsenebilir ölçüğü güçlü sınırlamalara da bağlı kılınmalıdır. Bütün bu açıklamalar, sonuç olarak, bizi kültürel rölativizm ile insan hakları arasında bir seçim yapmak durumunda olmadığımızı gerçeğine götürmektedir. Belirli bazı insan haklarının biçim ve yorumunda kültürlere bağlı olarak bir takım sınırlı değişikliklere hak vermek gerekli olabilse de, insan haklarının temeldeki ahlâksal evrenselliği vurgulanmalıdır.⁹

Adaletin, nedensellik bağıntısı doğrultusunda, bir doğa olayındaki gibi doğal bir zorunlulukla gerçekleşmesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla, adalete, doğada belli koşullar içerisinde zorunluluk sonucu gerçekleşen bir olaya güvenildiği gibi güvenilmesi de olanaklı değildir. Bütün bu nedenlerle, adaletin gerçekleştirilmeyi insanlardan beklediği anlaşılabilir. Dolayısıyla bu bağlamda adalet ilkesinin daha somut, açık ve benzer yardımcı ilkelerle

açıklığa kavuşturulması, desteklenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Hukuk felsefesinin en önemli özelliği, adalet düşüncesi ışığı altında hukuku değerlendiren bir bilim olması; adalet kavramının nitelik, içerik ve kapsamını, adalete uygun davranışın ne olduğunu sağlıklı bir biçimde araştırma ödevinde olmasıdır.

Adalet öncelikle soyut/formel bir düşüncedir ve bu nedenle uygulanabilmesi, toplum içindeki somut ilişkileri düzenlemek amacıyla hukuk normları niteliğine kavuşabilmesi için bir içerik kazanması gereklidir. Adalete bir içerik kazandırıp uygulanmasını sağlamak yolunda saptanan ilkeler yeterli bir biçimde belirlenmiş olmadığından ve adalete somut bir içerik kazandırmak tamamlayıcı diğer ölçü ve ilkelere bulunmasını gerektirdiğinden dolayı, bu yolda yapılacak çalışmalar ve düşünceler önem ve ivedilik taşımaktadır. İnsanlık tarihi boyunca ilgilenilip uğraşılan bu çerçevedeki düşünceleri veri almak bu yöndeki çabaların olumlu sonuçlar doğurmasına ivme kazandırabilir. Adaletin genel anlamının, toplumsal organizasyonun avantajları ve dezavantajlarının ahlâksal ölçüler çerçevesinde doğru bir biçimde dağıtılması ya da, hak edilenin ne olduğu sorusunu içermekle birlikte, “herkese hak ettiğinin verilmesi” olduğu söylenebilir.

9 Jack DONNELLY, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları* (çev. Mustafa Erdoğan/Levent Korkut), Ankara, 1995, s. 127-135.

Hukuk felsefesi tarihinde özellikle Aristo'nun evrensel ve insandan bağımsız bir "doğal adalet" katkısıyla gündeme gelen soyut adalet düşüncesi, öte yandan, günümüz dünyasında "toplumsal adalet" olarak da somutlaşmakta ve bu bağlamıyla giderek evrensel hukuksal değerlerin bir ögesini oluşturmaktadır. Toplumsal adalet düşüncesini açıkça hiçe sayan bir hukuk düzeninin meşruluğundan söz etmek olanaksızdır; böylece toplumsal adalet düşüncesinin, diğer evrensel hukuksal değerlerle birlikte bir meşruluk ölçütü konumunda olduğu vurgulanmalıdır. Bir toplum içerisinde belirli bir sınıf ya da grubun, diğerlerinin aleyhine sermaye biriktirmeye çalışmasına yardımcı olmak üzere zor aygıtlarını açıkça seferber eden bir hukuk düzeni ya da siyasal erkin, meşruluğunu yitirdiği söylenebilir.¹⁰ Toplumsal adalet kavramının tarihçesi ve yerleşmesi insan hakları, demokrasi gibi diğer evrensel hukuksal değerlerin somut içeriksel öğelerinin gelişimiyle ilintili olup, bunların yerleşmesiyle paralellik oluşturmaktadır.

Genel olarak adalet yaşantılması "us" ve "kişinin kendini başkasının yerine koyması" öğelerinin birlikte-liklerinden oluşur. Bunlardan sadece birinin alınıp diğerinin yadsınması eksik ve yanlış bir tavır olur. Toplumsal adalet düşüncesinin temel kaynağı özellikle "kişinin kendini başkasının yerine koyması" durumudur. Bireyle-

rin, toplulukların ve siyasal erklerin bu düşünceden etkilenmelerini sağlayacak yetkinlikte bir kültürel ortamın oluşturulması, toplumsal adalet düşüncesinin hem bireysel ve hem de toplumsal bağlamda yerleşmesine ivme katacaktır. Toplumsal adalet ilkesine ilişkin temel öneme sahip nokta da burada yatmaktadır. Bunun dışında, yani diğer evrensel hukuksal değerlerin içeriksel öğelerinde de özdeş olarak geçerli olmak üzere, toplumsal adalet ilkesinin içeriğinin ayrıntılarıyla oluşması ve biçimlenmesi, doğal olarak, somut uzay ve zaman koşullarıyla ilgili olup süreçsel bir gelişmeyi içerir. Günümüz açısından bakıldığında toplumsal adalet düşüncesinin, en azından sözsel ve teorik bağlamdaki genel uzlaşma ölçü alınarak ve soyut anlamıyla sınırlı da olsa, evrensel bir hukuksal değer olmak durumunda olduğundan söz edilebilir.

III- MEŞRULUĞUN KRİTERİ VE HUKUKUN BAĞLAYICILIĞININ TEMELİ OLARAK ADALET KAVRAMI

Meşru yani evrensel ve nesnel olarak savunulabilir bir hukuk anlayışının en temel ve belirleyici ögesi 'adalet' kavramıdır. Soyut adalet düşüncesi etik bir değer olarak nesnel ve salt bağlayıcı olma özelliğine sahipken; bu soyut adalet değerinin içeriğinin oluşması ve ayrıntılarının belirlenmesi, belli uzay ve zaman koşullarıyla ilin-

¹⁰ James O'CONNOR, *The Fiscal Crisis of the State*, New York, 1973, s. 6.

tilidir. Böylece soyut adalet düşüncesi nesnel, yani somut koşullara bağlı değilken; adaletin içeriği somut koşullarla ilişkilidir. Başka bir deyimle, somut uzay ve zaman koşulları ya da toplumsal koşullar; nesnel, salt bağlayıcı ve soyut olan adalet değerinin içeriğinin bulgulanmasında, algılanmasında ve yaşantılanmasında belirleyici olma anlamında büyük bir öneme sahiptir. Bütün bunlardan sonra, “evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin” soyut adalet düşüncesinin içeriğini oluşturdukları; bu evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin, bir yandan nesnel ve soyut etik değerlere dayanmakla aynı zamanda kendilerinin de nesnel ve soyut bir boyutlarının bulunduğu, diğer yandan ise, bunların somut içeriksel öğelerinin ayrıntılarının oluşması açısından somut koşullara bağlı oldukları söylenebilir.

Diğer yandan tartışılması gereken önemli bir sorun, hukuk felsefesi tarihi boyunca, ahlâksallıkla hukuksallık ya da başka bir deyimle meşruluk arasında kesin çizgilerle belirlenmiş bir ayrımın niçin gündeme gelmiş olmasıdır. Gerçekten de ahlâk ile hukuk arasında bir ayrım bulunduğu; ahlâksallığın iç yaşamla oysa hukuksallığın dış davranışlarla ilgili olduğu, hukuk felsefesi tarihinde hep işlenmiş ve bu nedenle ahlâksallığa hukuksallıktan daha çok önem verilmiştir. Oysa bu ayrımı sıra-

dan bir zıtlığa dönüştürmektense, etik ve hukuksal sorunların daha geçerli bir karşılaştırmasının yapılması daha yararlı olabilir. İçsel olarak ahlâksallık ve dışsal olarak hukuksallık arasında olduğu söylenen zıtlığın vurgulanmasında önemli bir tehlike vardır: Hukuk etik temelinden ayırmak ve onu salt dışsal ve dayatılmış bir buyruk olarak sunmak, hukukun bağlayıcılığının temeli ile ilgili güçlü sorunlar yaratır. Oysa hukuk etikle temellendirildiğinde, bu, aynı zamanda özgürlüğün algılanmasını içerecektir.¹¹

Ahlâksallıkla hukuksallık arasındaki ilişkiyle ilgili olarak kesin bir biçimde denebilir ki, her ikisi de özdeş köke bağlıdır; her ikisi de insan istencinin değerlendirilmesi ve yargılanması ile ilgilidir. Dolayısıyla bunlardan hiçbirisi tek başına kendi yazgısını tam bir yetkinlikte belirleme olanağına sahip değildir. Bu gerçek daha binlerce yıl öncesinden Sokrates vb. düşünürlerce vurgulanmış; moral standartların hukukun ve politikanın nesnel özelliklerini oluşturduğu; dahası, etiğin hukuk ve politika ile özdeş olduğu belirtilmişti. Bunların, yani etik ve hukukun birleşmesiyle temel ve evrensel kavram birliğini kurmayı önemle başarabiliriz. Günümüzde önemi gittikçe artan hukuksal antropolojinin kültürel farklılıkların ötesine geçerek, hukuk alanında insanlığın ortaklaşa paylaş-

11 STAMMLER, 1969, s. 40-41.

tığı değerlerin neler olduğunun araştırılmasına yöneldiğinin anımsatılması yararlı olacaktır. Adaletli bir hukuk kuramı tam olarak anlaşılabilmesi için etiksel doktrine gereksinim duyar; özellikle her ikisinin de adaletsizliğe karşı savaşımında başarılı olabilmesi için birleşmek durumunda oldukları önemle vurgulanmalıdır. Özellikle hukukun bağlayıcılığının temeli sorunu ile ilgili olarak denebilir ki, hukukun konmasında olduğu gibi, ona uyulmasında da “sevgi” olmalıdır.¹² Son yıllarda “Hukuksal Moralcilik (Legal Moralism)” denebilecek görüşün yaygınlaşması gerçeği de bizi bu noktaya götürmektedir. Toplumun özünü yansıtan normatif yapı, etik değerleri ve ayırışan-özelleşen ayrıntılı normları içerir. Söz konusu bu öğelerin meşru ve anlamlı sayılabilmesi için, kültürel referanslara, daha doğru bir deyimle evrensel ahlâksal ve hukuksal değerlere gereksinimleri vardır, yani onlara dayanmış olmaları gerekir.

Hukukun bağlayıcılığının temeli sorununa, iki açıdan; olgusal açıdan ve gereksel açıdan bakılabilir. Diğer bir anlatımla, eylemsel olarak belli zaman ve yer koşullarında, belli toplumlarda, o toplumu oluşturan bireylerin yürür-

lükte bulunan hukuka niçin uydukları sorusu sorularak varolan gerçeklik incelenebilir ve bu bağlamda, sözgeli mi, bu koşullardaki toplum bireylerinin “yaptırım”, “düzenin sağlanması” vb. gibi nedenlerle hukuka uydukları belirlenebilir. Diğer yandan aynı sağlanması” vb. gibi nedenlerle hukuka uydukları belirlenebilir. Diğer yandan aynı sorun yani hukukun bağlayıcılığının temelinin ne olduğu sorunu, “olması gereken” açısından; hukuktan beklenen işlev ve bu işlevin gerçekleşmesinin sağlanması açısından, bireylerin hangi nedenlerle hukuka uymaları gerektiği açısından ele alınabilir. Bu noktada olgusal olanla yani eylemsel olarak var olan gerçekliklerle, gereksellik yani savunulan kuramlar arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu unutulmamakla birlikte, toplumsal-insani yaşam biçiminin belirlenmesinde, kuramın, “olması gereken” düşüncesinin etkin bir yeri bulunduğu vurgulanmalıdır.

Hiç kuşkusuz evrensel geçerliliğe sahip ahlâksal ilkelere inanç olmaksızın hukuk normlarının bağlayıcılığının temeli açıklanamaz.¹³ Hukukun amacı araştırılırken, ahlâk normu ile hukuk normu arasındaki ilintinin ortaya çı-

12 STAMMLER, 1969, s. 43-44, 68.

13 “Yasa ancak evrensel usun yasası kaldığı sürece geçerli kalabilir” (Albert CAMUS, Başkaldıran İnsan (çev. Tahsin Yücel), 3. Baskı, Ankara, 1990, s. 125). Hukuku yalnızca insanların bir yaptığı olarak gören bir kimse, varlığa uygun ve nesnel bir hukuk sorusunu nasıl sorabilecektir. Gerçek bir hukuk kuramı, hukukun ancak kendi özü bakımından bizim istememizden ve düşünmemizden bağımsız olarak kavrandığı, varlıksallığının yadsınmadığı yerde olanaklıdır (Arthur KAUFMANN, “Hukuk Felsefesi, Hukuk Kavramı, Hukuk Dogmatığı” (çev.: Hayrettin Ökçesiz), *HFSA 1. Kitap*, İstanbul 1993, s. 7-26, s. 15).

karılması gerekir. Bu, özgürlük düşüncesine aykırı değildir; çünkü burada sözü edilen ahlâk ilkesi, yabancı bir yetke tarafından ve politik artdüşüncelerle beslenmiş bir zorbalık durumu olmayıp, insan kişiliğinde olması gereken ve insanı ahlâksal etkinliklere iten insancıl duyguların bir sembolüdür. Hukukun tek başına buyruksal ya da oligusal alanla özleştirilemeyeceği, vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Bu nedenle hukukun, insanların adaleti ahlâksal bir değer olarak benimseyen genel eğilimi doğrultusunda, etik değerleri gerçekleştirmek durumunda olduğu belirtilmelidir. Bu durumda yasa koyucunun temel ödevi, kendi istenci dışında bir nesnellığı bulunacak evrensel hukuksal değerleri saptayarak kuralları oluşturmaktır. Hukukun etiğin bir parçası ya da kolu olduğu; hukuk kurallarının sadece ahlâk kurallarının bir deyimlenmesini oluşturduğu; ahlâk kuralları ödev yükleyici bir niteliğe sahip olduklarından dolayı, bir kuralın aynı zamanda ahlâk kuralı olmadıkça geçerli bir hukuk kuralı niteliğine sahip olamayacağı söylenebilir.

Bu noktada belirtilmelidir ki etik değerlerin iki önemli özelliği vardır ve bu iki özellik bir arada etik temellendirme için bir mantık geliştirmeye yeterlidir.¹⁴ Birinci özellik “evrenselleştirilebilirlik” denilen özelliktir ve bir olaya ilişkin olarak verilen ahlâk yar-

gısının, bu olaya tam olarak benzeyen başka bütün olaylar için de verilmesi gerektiğini deyimler. Temel ahlâksal ilkeler, doğaları gereği evrensel dirlir; ahlâksal ilkelerimiz, yalnızca bizim için söz konusu değildir. Bunun gibi, doğal haklar ve insan hakları kuramları da elbette doğaları gereği evrensel dirlir. İkinci özellik ise “bağlayıcılık” özelliğidir: Etik değerlerin önemli bir özelliği salt bir istemi dile getirip, insandan buyurucu bir biçimde gerçekleşmeyi beklemesidir. Bu ise, temel özellik taşıyan ahlâksal yargılarımızın eylem ve davranışlarımız üzerinde etkiye sahip olduğunu; sözü edilen bu ahlâk yargılarına inanıyorsak, elimizden geldiğince onlara uygun davranmamız gerektiğini deyimler. Çünkü belirli bir eylem ya da olaya ilişkin verdiğimiz ahlâksal yargılar, sadece o eylem ya da olayla sınırlı olmayıp, o konuya benzer konulardaki genel ve gizil yargılarımızın somutlaşmış biçimidir. Bu iki biçimsel özellik, etik temellendirmeye yardımcı olacak bir mantık geliştirmeye kendi içinde yeterli olmaktadır.

IV- ADALET KAVRAMINA DEĞİN İSLAMİ/DİNSEL VURGU

İslam dininin temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’de dinin üç temel vurgusu/ilkesi olarak inanç/inanma, anma/ibadet ve adalet değerleri açık ve net olarak sunulmaktadır. Bu bağ-

14 Bryan MAGEE, *Yeni Düşün Adamları* (hazırlayan: Mete Tunçay), Ankara, 1985, s. 186 (“R.M. Hare İle Söyleşi”den Hare’a ait).

lamda diğer temel vurgular için de geçerli olduğu gibi, dinselliğin temelini yansıtan ‘adalet’ kavramının Kur’an-ı Kerim ve peygamberin uygulamalarında yalnızca temel öz ve espri olarak yer almış olduğunu; yalnızca, adalet değerinin gözetilmesi gerektiğinin vurgulandığını ve adalet değerinin, ayrıntıları itibariyle somut biçimlerle sınırlandırılmadığını yani içinde bulunulan somut zaman-mekân koşullarının belirleyiciliğine aralanmış bir kavrayış yaklaşımının sergilendiğini görmekteyiz.

Kanımızca dinselliğin üçüncü vurgusu olan ‘adalet’ kavramı, insanlığın ulaştığı ve somut olarak ‘evrensel hukuksal değerler’ ya da ‘evrensel hukuk normları’ dediğimiz değersel kazanımları yansıtmaktadır aynı zamanda. Dolayısıyla ‘insanlığın hukuku’ ile ‘dinsel hukuk’ bu noktada çakışmakta ve aynı tarihsel süreci barındırmaktadırlar.

İslam dininin temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’e anlamsal vurgu/bütünsellik açısından bakıldığında, bireysel ve toplumsal yaşam bağlamında adaletseverlik, yardımseverlik, dürüstlük, sevgi, saygı, iyi niyet, tevazu, haksızlık yapmamak, zulmetme-

mek vb. gibi temel etik ve hukuksal değerlerin¹⁵ bir temel anlayış/yaklaşım ruhu olarak vurgulandığı ve içinde bulunulan somut koşullar/sorunların bu temel anlayış/yaklaşım kriter alınarak çözümlenmesi gerektiğinin¹⁶ önerilmekte / ifade edilmekte olduğu anlaşılabilecektir. Diğer yandan yine Kur’an-ı Kerim’e anlamsal vurgu/bütünsellik açısından bakıldığında, tüm bu etik (bireysel) ve hukuksal (toplumsal) değerlerin akıl ve bilgi doğrultusunda bilinip kavranması ve pratize edilmesi gerektiğinin önemle vurgulanıp ifade edildiği görülmektedir. Bu belirttiğimiz hususun en önemli kanıtı/göstergesi, Kur’an-ı Kerim’de nicelik olarak da en çok tekrar edilen ve “bilmek, tefekkür etmek, akletmek, görmek, duymak, kavramak, düşünmek, ders çıkarmak” gibi benzer kavram ve ifadelerle yinelenen temel vurgunun akıl ve bilime ilişkin temel vurgu olması hususudur¹⁷. Dolayısıyla son tahlilde bireysel ve toplumsal yaşamın değerli kılınmasının biricik yolunun, etik ve hukuksal temel değerleri bilim ışığında kavramak ve uygulamaktan başka hiçbir yol olamayacağı, Kur’an-ı Kerim’e anlamsal vurgu/bütünsellik açısından bakıldığında açıkça anlaşılmaktadır kanaatimizce.

15 Bu bağlamda etik ve hukuksal değerlere ilişkin örneklendirme olarak Kur’an-ı Kerim’deki şu ifadelere dikkat edilebilir: 42/40 (Sure No / Ayet No); 2/151;22/30; 90/12-17; 51/56; 2/225; 3/134; 25/63; 9/107-109; 33/5; 25/72-76; 2/264; 87/14; 91/1-10; 2/151; 35/18; 68/4; 80/3, 7; 92/18; 96/6-7; 4/58; 5/8, 42; 6/152; 7/29; 16/90; 21/47; 57/25; 60/80.

16 Örnek olarak şu ifadelere dikkat edilebilir: 2/177, 189, 282; 5/87.

17 Örnek olarak şu ifadelere dikkat edilebilir: 96/4; 45/20; 6/119; 35/19-20; 39/9; 6/104; 10/43; 50/8; 2/44, 73, 164, 170, 171,179, 242; 3/65; 5/58; 6/32, 151; 8/22; 10/16; 12/109, 111; 13/4; 14/52; 19/67; 20/53-54; 21/67; 22/46; 23/80; 25/44; 26/28; 29/35, 43; 38/29; 39/9, 18; 40/54, 67.

V- TOPLUMSAL YAŞAM AÇISINDAN ADALET KAVRAMININ ÖNEMİ

İnsancıl yaşamın anlam ve değer kazanabilmesi, bir açıdan, insanın, kendisiyle barışık olması ve başkalarına saygı göstermesiyle olanaklıdır; bu nitelikler ise, insanın kendisinde taşıdığı evrensel karakterin bilincine varmakla ancak elde edilebilir. İnsan varlığının temeli ahlâksal bilinçtir. Ahlâksal değerler varlığımızın temelinde bulunduğu; ahlâksal yaşam, ahlâksal bilince vararak, deneyimden kazanılanla insanın kendisinden gelenin dengeli bir biçimde aksiyonda bütünleşmelerinden oluşur. Sorumluluk, değere yönelmek, evrene katkıda bulunmak, yaratmak, yenilemek gibi özellikler insanın en önemli ve birincil özelliklerindedir. Güdü ve dürtülerin nedensel etkisini, akıl aracılığıyla değer amacına yöneltmekle insan kendi özüne doğru bir atılım gerçekleştirmiş olur. Yeni davranış olanakları yaratarak değerleri algılayıp yaşantılamaya çabasıyla, uygarlığa katkı sağlama potansiyeli doğar. İnsanın somut beni, ancak kendisini aşan değerlerle olan ilişkisi çerçevesinde var olmaktadır. Çağdaş filozofik düşünce, insanı, hiçbir zaman tüketilemeyen, sayıya gelmeyen, salt anlamda kavranması olanaksız olan, aynı zamanda soyut kavramlarla da deyimlenemeyen; ancak içten yaşanabilen, duyulabilen; dolayısıyla, değerlere doğru açılması

gereken, oluş halinde somut ve çapraşık bir bütün olarak betimler.

Evrensel değerlerin toplumsal bağlamda yaşantılanması anlamında kültür, insanların yaşam sorununa topluca verdikleri bütüncül ve tümüyle varoluşsal bir yanıttır. Bu nedenle kültür, aynı zamanda yaşamın kaçınılmaz gereği ve insan yaşantısının temel bileşeni olan bir boyuttur; kültürün var olmadığı bir yaşam eksik, bozguna uğramış bir yaşamdır. Kültür olgusunun getirdiği yüksek insani değerlere uygun davranış biçimi, aynı zamanda toplumsal ahlâki gerçekleştirmektedir. Bunun temelinde sübjektif bir bireysellik değil, “insanlık”, tüm insanların ortaklaşa duyumsadığı genel duygu vardır ve bu yolla ortaklaşa değerler yaratılabilir. İnsanlık yalın bir biyolojik düzene karşı kültürel bir üstünlük sağlayan biricik varlıktır. Dolayısıyla, toplumsal ahlâkın büyük bir değere sahip olduğu kuşkusuzdur. Toplumsal ahlâka ilişkin kültürel öğeler, belli bir toplumun moralitesi ile uyumlu olarak öğrenilen erdemler olsa da evrensel erdemlerdir. Hobbes gibi, düşünsel bir deney içinde bu erdemlerin bir an olmadığını düşündüğümüzde, yeryüzünde toplumsal ve bireysel yaşamın ne duruma düşeceğini tahmin edebiliriz.

Dolayısıyla değerlerin taşıdığı önemin yadsınması olanaksızdır. İnsanlık toplumunun varlık ve gelişmesi tinsel değerlerin varlık ve benimsenmesine ve onlara içerik kazandırılmasına

bağlıdır; çağımızda yeni düzen arama çabalarının acımasız bir biçimde kanlı ve yıkıcı oluşunun nedenini de burada aramak gerekir. Geçmişte ve bugün her yerde ayrıksız bir “doğru-yanlış”, “iyi-kötü”, “güzel-çirkin” ayrımının yapıldığını; dünyanın neresine gidersek gidelim, buralarda, değişik görüşte olmakla birlikte yine de bu kavramlar üzerinde anlaşabileceğimizi görürüz. Bu ölçüler, aynı zamanda genel olarak insan doğası çerçevesinde insanların özgür koşullarda benimseyecekleri genel ölçüler olmaları nedeniyle insansal, dolayısıyla evrenselirdirler. Bunun dışında ancak ayrıksı ya da uç aykırılıklar söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu seçim ve tutum, insansal ve evrensel bir görünüm sunmaktadır. Bu ölçüler üzerinde yaygın bir uzlaşma olanağının nedeni, us ve anlamdan oluşmak üzere insanın tinsel bir yapıya sahip oluşu ve aynı zamanda bu durumun tüm insanlarda özdeş oluşudur. Bütün bunlardan, nesnel değerlerin var olduğu, değerlerin gerçekleştirilmesini deyimleyen ulusal ve uluslararası kültürün de ancak onlar aracılığıyla varlık olanağına sahip olduğu anlaşılmalıdır.

Temel ahlâk ilkelerinin özsel olarak bütün toplumlarda hep bulunması, bize, bir yandan doğru buyrukların bilinmesi ve deyimlenmesi konusunda yardımcı olabilir nitelikteyken; diğer yandan, bunu belirlemenin bize bir hoşgörü düşüncesi kazandırması söz konusu olacaktır. Bir etik ilkenin doğ-

ruluğu hangi etik dilde deyimlenmiş olursa olsun değişmezdir.

VI- SONUÇ

‘Adalet’ kavramı özü itibarıyla temel/soyut/ideal/nesnel bir söylem niteliğini ve görünümünü arz eder. Bu soyut ve asli kavramın içeriksel olarak ayrıntılarda belirlenmesi, içinde bulunulan somut toplumsal koşullar doğrultusunda olabilir ancak. Temel hak ve özgürlükler, demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, sosyal adalet, eşitlik, özgürlük vb. biçimindeki somut içeriklerden oluşan ‘nesnel ve evrensel hukuk değerleri ve ilkeleri’, insanlığın iyi niyetle ‘adalet’ kavramının içeriksel ayrıntılarının zaman ve mekân koşulları doğrultusunda ortaya konmasına yönelik uğraşlarının sonuçlarının bütününe yansıtılmaktadır gerçekte.

Hukukun temel amacı ve gerçek işlevi, yeryüzünde tüm insanların birbirleriyle ve bir arada insanca yaşayabilmelerini olanaklı kılan bir düzenin oluşturulmasını sağlamaktır. Bugünkü insanlık, düzene ve güvenliğe olduğu kadar adalet vb. evrensel hukuksal değerlere de gereksinme duymaktadır; bunun da ötesinde, insanlık değerlerini yeniden öğrenmek, onlara yeniden inanmak zorundadır.

İyi ya da kötü, var olan tek etik özne insanlardır; insanların ortaya çıkışıyla etik’in ortaya çıkışı eşzamanlıdır. Yalnızca insanlar kendi davranışlarını, benimsenmiş haklar ve ödevler,

us aracılığıyla doğrulanan etik sorumluluklar temelinde kurulan ilişkilerde oluştururlar. Etik'in önemini çarpıcı bir dille vurgulayan Albert Camus'un deyiimiyle, hiçbir şeye inanılmıyorsa, hiçbir şeyin anlamı yoksa, hiçbir "değer"e evet diyemiyorsak, her şey olanaklıdır, her şey önemsizdir; ne evet kalır ne hayır.¹⁸

Günümüzün gerçek hukukçu ve aydını, hiçbir dünya görüşünün kör ve katı bir sözcüsü olma durumuna düşmeden; insanın tinsel boyutundan kaynaklanan adalet ve diğer yüksek etik değerlerin buyruğunda olmalıdır. Belirli bir uzay ve zaman ortamı içerisinde, her somut yaşam durumunda adalet ilkesi doğrultusunda özgürce değerlendirmeler yapmak gerekir. Bu bağlamda yapılacak çalışmalar ve gösterilecek çabalar, soyut ve formel adalet ilkesinin somutlaştırılmasında ve içeriğinin oluşturulmasında önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ARAL, Vecdi: İnsan ve Mutlu Yaşam, İstanbul, 1992.
- CAMUS, Albert: Başkaldıran İnsan (çev. Tahsin Yücel), 3. Baskı, Ankara, 1990.
- ÇAĞIL, Orhan Münir: Hukuk Başlangıcı Dersleri (Birinci Kitap), Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul, 1963.
- DONNELLY, Jack: Teoride ve Uygulamada Evrensen İnsan Hakları (çev. Mustafa Erdoğan/Levent Korkut), Ankara, 1995.
- GÜRBÜZ, Ahmet: Hukuk ve Meşruluk /

Meşru Hukukun Temel Unsurları, yenilenmiş ve geliştirilmiş 3.baskı, İstanbul 2013.

- İBN MESERRE: el-Münteka, Müttakilerin Yolu, İstanbul, 1999.
- KAUFMANN, Arthur: "Hukuk Felsefesi, Hukuk Kavramı, Hukuk Dogmatigi" (çev. Hayrettin Ökçesiz), HFSA 1. Kitap, İstanbul 1993, s. 7-26.
- KUÇURADI, İoanna: "Adalet Kavramı", (ed. Adnan Güriz) Adalet Kavramı, Ankara, 1994, s. 27-33.
- LLOYD, Dennis: The Idea of Law, Penguin Books, Baltimore-Maryland, 1964.
- MAGEE, Bryan: Yeni Düşün Adamları (hazırlayan: Mete Tunçay), Ankara, 1985.
- O'CONNOR, James: The Fiscal Crisis of the State, New York, 1973.
- ÖZBİLGİN, Tarık: Hukukta Meşruiyet Meselesi Üzerine Bir Deneme (Ferdiyetçi Bir Hukuk Anlayışının Müdafası), İstanbul, 1969.
- PLOTİNUS: Vatana Dönüş (Bulunduğu yayın: Prof. Dr. Erol GÜNGÖR: Tasavvufun Meseleleri), 6. basım, İstanbul, 1996.
- RADBRUCH, Gustav: "Beş Dakika Hukuk Felsefesi" (çev. Hayrettin Ökçesiz), HFSA
- 2. Kitap, İstanbul, 1995, s. 7-8.
- RUSSEL, Bertrand: The Problems of Philosophy, Oxford University Press, Oxford - New York, 1963.
- STAMMLER, Rudolf: The Theory of Justice (çev. Isaac Husik), Rothman Reprints, inc. New York, 1969.

¹⁸ CAMUS, 1990, s. 3.